

PÅ SPOR AV NORDISK NONSENS- LITTERATUR*

MALGORZATA BIEN-LIETZ

Interessen for litterært nonsens og følgelig det foreliggende prosjektet har sitt utspring i min tidligere forskning innenfor barnelitteraturen. I min magistergradsavhandling med tittelen *Inger Hagerups barnediktning. Barnevers eller barnelyrikk?* kom jeg i ett av kapitlene inn på diskusjonen om hvorvidt Hagerups barnedikt kunne betegnes som nonsens. Det var nemlig denne merkelappen litteraturanmeldere og litteraturkjennerne satte på hennes to første samlinger. Min konklusjon var imidlertid at denne etiketten var berettiget bare i tilfellet av noen få dikt i *Så rart* (1950) og *Lille Persille* (1961).

Av hensyn til oppgavens omfang og hovedsiktemål kunne jeg den gang ikke vie mer oppmerksomhet til nonsens. Men nysgjerrigheten på denne typen litteratur besto, og nylesningen av de engelske klassikerne i genren, Edward Lear og Lewis Carroll, inspirerte meg til å sette meg grundigere inn i eventuelle eksempler av norsk nonsenslitteratur. Jeg var de facto innstilt på "eventuelle eksempler" ettersom jeg alt på et tidlig stadium oppdaget at nonsens ikke hyppig forekommer i Norge, men er et nokså marginalt fenomen. Selve termen "nonsens" ser ut til å være lite innarbeidet i det norske språk, og den blir oftest assosiert med Nansen (Fridtjof) og polarforskning. (Jeg har faktisk flere ganger opplevd denne herlige språklige kortslutningen hvor min samtalepartner ble ført på villspor av den lydlige likheten av disse to ordene; det er vel å merke et hyppig grep i nonsensdialoger). For å forklare hva som menes med

* Denne artikkelen er den skriftlige versjonen av et prosjektforedrag jeg holdt på XII. Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik, Greifswald 17.-23.09.1995.

nonsenslitteratur, må man ty til "barnekammerets" tull- og tøysevers samt navn som André Bjerke eller Zinken Hopp. Eksempler som disse viser tydelig at det meste av nonsens er å finne i barnebøker; de gir likevel ikke noe svar på **hva** nonsens egentlig er.

I min søking etter en holdbar definisjon av nonsens har jeg funnet fram til en god del studier og avhandlinger om emnet i engelsk og tysk vitenskapelig litteratur. Den norske, men også danske og svenske forskningen på området ser ut til å være mye mer beskjeden både når det gjelder dybden og omfanget. Det er trolig grunnen til at de fleste nordiske definisjonene av nonsens sjelden er uttømmende, men til gjengjeld mye videre enn f. eks. de engelske. Karakteristisk er også at de fleste framstillinger og omtaler av nonsenslitteratur konsentrerer seg om barnediktning, og hovedsakelig er å finne i barnelitteraturhistorier. Der blir nonsens behandlet som en egen litteraturtype, en viss genre og blir ikke sjelden viet et separat kapittel. Følgelig er det bare i barnelitteraturforskningen en kan registrere en slags diskusjon rundt begrepet nonsens.

Ved siden av et par studier i engelsk nonsenslitteratur, en rekke artikler og avhandlinger om nonsens skrevet i Norge, Sverige eller Danmark, har særlig et utvalg av større verk om barnelitteratur i de tre landene vært grunnlag for mine vurderinger. "Alt etter hvilken definisjon man følger, kan man være i tvil om Inger Hagerups barneverv er nonsenspoesi i den vanligste forstand av ordet" (Hagemann 1974: 261). Med dette traff Hagemann godt det dilemma man kommer opp i, når man analyserer nonsens. Det er et fenomen som ikke lar seg definere så lett. Forskerne flest er bevisst problemet med en entydig, holdbar definisjon av nonsens. Det kommer tydelig fram i de fleste framstillingene, men nokså få tar det opp i full bredde. Helt eksepsjonell er derfor Elliotts (1977) avhandling hvor hun både drøfter tidligere synsmåter og utarbeider en egen definisjon.

Skjønt ofte saklig, virker diskusjonen rundt nonsens temmelig forsiktig. Det unngås definitive formuleringer, og det opereres stundom med noe flytende begreper som "nonsensartet", "nonsenskarakter" eller "nonsenspreget poesi". Deler av debatten er preget av diverse forbehold: "kanskje, muligens, eventuelt, hvis man setter grensene for nonsens vide". Hvor vide disse grensene stundom må bli, viser seg ved omtalen av beslektede litteraturtyper eller konkrete verk. Iblant kan nonsens være synonymt med alt fra fantastisk diktning til parodi, grotesk og komisk diktning.

Flere av de nordiske framstillingene tyr til engelsk eller tysk litteratur for å hente nonsenseksempler. Et mye sjeldnere tilfelle er at de nordiske forskerne refererer til utenlandske undersøkelser av nonsens. Navn som Sewell, Hildebrandt, Cammaerts opptrer iblant, men påvirkningen fra deres teorier er heller minimal.

Slik behandling av problemet henger sammen med omfanget og rekkevidden av nonsenslitteraturen, som verken i Norge, Danmark eller Sverige har en tradisjon på linje med den angelsaksiske. Påfallende er også at det skrives så godt som ingen nonsens virkelig myntet på voksne og følgelig like lite om emnet.

Et av hovedformålene med den planlagte doktoravhandlingen er altså å klarlegge både den nordiske og utenlandske forskningen i emnet nonsens. Jeg vil særlig drøfte de nordiske teoriene ettersom de er med på å skape oppfatninger som stadig går igjen i f.eks. framstillinger av barnelitteratur og i litteraturanmeldelser. Videre vil jeg derfor undersøke bruken av termen nonsens i litteraturkritikken. Under arbeidet med Inger Hagerups barnediktning kunne jeg påpeke flere tilfeller av ubegrunnet og til tider vilkårlig anvendelse av termen nonsens om hennes barnevers. Også Elliotts kritiske avhandling om Lennart Hellsing som nonsensforfatter var for meg en viktig pekepinn om at det i nordisk litteratur antagelig fins mindre nonsens enn det påstås i litteraturanmeldelser.

De ovennevnte betraktninger skal endelig føre til en holdbar definisjon av nonsens. Jeg vil for det meste basere meg på tidligere teorier, særlig utarbeidet av Sewell (1952), Stewart (1979) og Tigges (1988). Deres forskningsresultater synliggjør det enorme spranget i synet på nonsens som har funnet sted siden de første omtalene, eller rettere sagt, leksikondefinisjonene. Der trer "nonsens" bare fram som en nedsettende betegnelse for uttalelser, påstander eller handlinger som står i strid med "common sense", altså det rimelige, riktige og forventede. Først på 1800-tallet, i kjølvannet av Lears og Carrolls diktning kommer det et skifte fra "non-sense" til "nonsense" som en litterær term. De tidligste definisjonene var svært vide, omfattet en rekke elementer som den nyere forskning stortsett stiller seg skeptisk til. Det het f.eks. at nonsens var en form for humor eller komikk, at det fullstendig manglet mening og logikk og var urasjonelt, eller at det var et utslag av en drømmetilstand.

Vesentlig i de definisjonene jeg vil arbeide ut fra, er at nonsens anses som (1) et spill med språket og innholdet, (2) styrt av strenge regler, som (3) er høyst logiske og rasjonelle, men (4) utelukker emosjonell deltagelse. Typisk for nonsens er (5) vesentlig fravær av noe formål med det, (6) fravær av poeng og (7) en uløst spenning mellom mening og dens fravær. Dessuten understrekes det at nonsens viser forkjærlighet for bestemte emner og motiver: tall, bokstaver og ord, jordnære ting i form av mat og drikke, klær, diverse gjenstander som blir besjelet. Mennesker derimot mister ofte sine menneskelige egenkaper og blir betraktet som ting. Emner som f.eks. religion, kjærlighet, erotikk får aldri tilgang til nonsensverdenen. Rom- og tidsforhold samt årsakssammenhenger blir

ofte forvrengt eller omsnudd. Både Stewart (1979) og Tiggas (1988) har beskrevet et sett regler for hvordan det eksepsjonelle nonsensuniverset fungerer og har klarlagt hvordan nonsens skapes ut av "sense".

Et annet hovedsiktemål med prosjektet mitt er en grundig analyse av det innsamlede litteraturmaterialet. Jeg vil nettopp følge en bestemt definisjon og anvende den på litterære verk, ikke minst på slike som det har vært gjengs å omtale som nonsens, for å kunne slå fast om de tilhører nonsenslitteraturen eller ikke.

På et visst tidspunkt under arbeidet med emnet "nonsenslitteratur i Norge" besluttet jeg meg for å utvide prosjektet til å omfatte også dansk og svensk litteratur. Den nokså snevre nonsensdefinisjonen jeg hele tiden tenderte mot, ville sannsynligvis utelukke enkelte verk som jeg i første omgang mistenkte for å tilhøre nonsens. Dessuten hadde jeg inntrykk av at nonsensdiktningen var en smule mer rotfestet i Danmark eller Sverige. Ellers byr en oversikt over verk fra forskjellige land på spennende jamføringsmuligheter i tillegg til å bidra til en samlet framstilling.

Hvilke bøker er det da som blir aktuelle for denne undersøkelsen? Først og fremst barnebøker, hvorav de fleste bærer undertittelen "rim", "ramser" eller "vers", gjerne kombinert med attributtet "barne-". I hvert av de respektive landene finner man et godt utvalg av denne typen diktning. I Norge var det Inger Hagerup og André Bjerke som etter krigen begynte å utgi vers beregnet for de minste. Zinken Hopp innførte nonsens i prosa med *Trollkrittet* i 1948. I Danmark var det Halfdan Rasmussen og litt tidligere Storm P. som boltret seg med nonsensvers og fortellinger. I Sverige blir Lennart Hellsing og Hugo Hamilton betraktet som de største i genren. Ved siden av disse er det flere som har skrevet nonsens i mindre omfang: Arild Nyquist, Arnlot Eggen, Benny Andersen, Bent Vinn Nielsen. Litterært nonsens for voksne må sies å være en sjelden forekomst, men for å gi et forholdsvis komplett bilde av nonsenslitteraturen, vil jeg undersøke om diktene fra Jan Erik Volds *Kykelipi*, Gunnar Ekelöfs *Strountes* og Halfdan Rasmussens *Tosserier* kan regnes for, eller har innslag av nonsens. Med bakgrunn i konkrete teksteksempler blir det mulig å klarlegge hvordan forskjellige nonsens-teknikker fungerer, hvordan enkelte forfattere gjør bruk av dem. Slike iakttagelser vil også åpne for sammenligninger av diverse typer og grader av nonsens.

For øvrig vil jeg legge fram noen tanker rundt genreproblematikken. Framstillinger flest presiserer ikke nærmere hva slags fenomen nonsens er, og det forekommer vidt forskjellige betegnelser. Selv anser jeg det som nødvendig å avgjøre om det her skal dreie seg om en litterær kategori, en viss kvalitet forskjellige tekster kan dele, eller et virkemiddel dikteren kan gjøre bruk av i et verk som ellers regnes for parodi.

Videre vil jeg kartlegge forholdet mellom litterært nonsens og på den ene siden fantastisk og komisk diktning, satire og parodi, det groteske og absurde, og på den andre retninger som dadaisme og surrealisme. Det er et kjent forhold at flere av disse kategoriene kan gripe over i hverandre. I et så sammensatt fenomen som nonsens er, vil man finne trekk fra andre litteraturtyper; derfor er det viktig å drøfte hvor grensene går. Ellers vil jeg komme inn på forbindelsen mellom nonsensdiktningen og den rike tradisjonen av muntlig overleverte rim og regler (såkalte "nursery rhymes"), en forbindelse som har vært påpekt av flere forskere. De samme elementene som i nonsenslitteraturen opptrer også i flere former for folkediktning. I gåter, eventyr, skjemteviser og vår tids barnefolklore er den enorme overdrivelsen, mundus inversus, paradoksale forestillinger og absurde påfunn like avgjørende som i nonsenslitteratur.

Avslutningsvis vil det komme noen refleksjoner over hvordan nonsens kan eksistere i det litterære klima i Norge, Danmark og Sverige. Hvorfor er nonsenslitteratur så lite populær? Hvorfor "våger" de fleste bare å skrive nonsens for barn? Fins det noen utviklingsparalleller mellom konkretisme og nyenkel diktning for voksne og nonsens for barn? – er noen av de spørsmål som i denne sammenheng skal besvares.

For å illustrere hva jeg mener når jeg snakker om nonsens, og for å antyde hvilke tolkningsmuligheter som fins, vil jeg anføre to dikt; det ene av Inger Hagerup, det andre av Jan Erik Vold.

Alle elefanter

Alle elefanter
i byen Gøteborg
går med sorte vanter
når de bærer sorg.

Alle kenguruer
i Odense
bærer alpeluer
når de drikker te.

Alle krokodiller
i byen Kragerø
bruker mørke briller
når de måker snø.

Og -
alle papegøyer
i byen København
skifter undertrøyer
foran fastelavn!

(Så rart, 1950)

Da Hagerups første barnediktsamling kom ut i 1950, var det nettopp dette diktet som ofte ble anført som nonsens. Det lydlige er her veldig påfallende. Nonsens kommer stortsett på vers, med så klare, faste rim- og rytmemønstre at enkelte påstår at det er de formelle virkemidlene som styrer innholdet. Det ville da innebære et element av tilfeldighet, en sjanse som igjen strider imot det standpunktet at nonsens er et spill styrt av klare, strenge regler. Som sagt viser nonsens forkjærlighet for visse emner og motiver. Her er det dyr, byer, klær og dessuten gjerninger, ritualer, eller tradisjoner som tilhører menneskeverden. Alle disse er likevel å betrakte som brokker av den virkeligheten vi kjenner til, eller som byggeklosser man setter sammen. Den strukturen som oppstår, er bare summen av elementer som er satt sammen. De peker ikke utover seg selv, danner ikke noen større helhet. Det fins nok en sammenheng mellom sorg og det at man da bruker svarte klær, mellom høytider og det at man skifter tøy, men både klærne og anvendelsen må sies å være inkongruent med den sfæren de her opptrer i, nemlig dyreverden. Nonsens skaper et univers hvor normale regler og logikk settes ut av spill og bruker i stedet sine egne som styrer alle forhold.

Ønskediktet

Det kvanser seg i Skottfjelldal
og kosten står og kvorer
og alle kvoiser ligger moys
og vakten kroper nilsut
og santefrosken lifser seg
i taktens glode sendrekt
og moys og kals og roys og bro
har funnet den de kroster.

(Kykelipi, 1969)

Om dette diktet kan man fortelle mye og lenge, og det er også blitt gjort. Her ønsker jeg å konsentere meg om den uløste spenningen mellom mening og dens fravær. *Ønskediktet* består nærmest bare av ord som er skapt for anledningen. Det er riktige nonsensord, altså ikke-eksisterende betegnelser for ikke-eksisterende fenomener: f.eks. gjerninger (kvanser seg, kvorer, lifser seg), vesener eller gjenstander (kvoiser, moys, kals, roys, bro) og kvaliteter (moys, nilsut). Det er ikke vanskelig å gjette hvilken funksjon disse nyskapninger har i setningen, men på tross av våre assosiasjonsevner er det ikke mulig å si hva de betyr. Likeså er det med de såkalte "portmanteaus". Her har vi mulig med to å gjøre: verbet "krope" (en sammensmeltning av krype og rope?) og adjektivet "glod" (en kombinasjon av glad og god?). Slike ord inneholder riktignok "tips" om

deres mulige betydninger, men leserens spekulasjoner eller hypoteser blir aldri bekreftet eller avkreftet, og spenningen blir aldri opphevet. De få vanlige ordene diktet inneholder, er heller ikke til stor hjelp i denne sammenheng. Summen er en tekst som antyder en rekke mulige betydninger og samtidig eliminerer disse. Leseren kan likevel fornemme en klar stemning i dette diktet som for øvrig har noe nynorskaktig ved seg. En kan heller ikke unnslippe å sanse en viss likhet med de riktige ønskediktene på NRK. Men hvis dette er ment som en parodi på disse, kan det ikke være nonsens lenger. Det tåler nemlig ikke det klare formålet parodierende tekster har.

LITTERATUR

- Ambjörnson, Gunila & Strömstedt, Margareta, red. (1971): *Läsning för barn. Orientering i dagens barnlitteratur*, Stockholm.
- Bache-Wiig, Harald (1987): "Foreldrene på hodet. Zinken Hopps *Trollkrittet* som nonsens og som psykologisk reise", NLÅ, 99-117.
- Bolin, Greta et al. (1974): *Barn och böcker. En orientering*, Stockholm.
- Bredsdorff, Elias (1978): *Nonsens og bonsens. Fem og tyve koster med fem og tyve originaler samt en indledning om engelsk nonsensdigtning*, København.
- Breen, Else (1988): *Slik skrev de. Verdi og virkelighet i barnebøker 1968-1983*, Oslo
- Cramer, Inge et al. (1973): *Litteratur for børn og unge. Børne- og ungdomslitteraturen før og nu*, København.
- Dahl, Viveca & Thölix, My (1977): *Svenskt nonsens- Lennart Hellsing*, Åbo (manus).
- Elliott, Marie-Louise (1977): *Om termen nonsens och dess användbarhet på Lennart Hellsings författarskap för barn: en diskussion av ett litteraturkritiskt språkbruk*, Uppsala (manus).
- Elsnes, Turid Fosby (1983): *Forfattere på huk. Streiflys over nyere norsk barnepoesi*, NÅBU, 65-85.
- Furuland, Lars & Ørving, Mary (1990): *Barnlitteraturen. Historik, kommentarer, teksturval*, Stockholm.
- Hagemann, Sonja (1974): *Barnelitteratur i Norge 1914-1970*, Oslo.
- Klingberg, Göte (1970): *Barn och ungdomslitteraturen*, Stockholm.
- Lauritzen, Henry (1968): *Nonsens. Det rene Vrøvl- alvorligt talt*, Aalborg.
- Nielsen, Erik A. (1976): *Nonsens. Et portræt af opdrageren set fra neden*, Kritik 39: 82-109.
- Nielsen, Erik A. (1989): *Alice i undre-land eller Alice i underverdenen. Om Lewis Carrolls: Alice i Eventyrland*, Barlby & Gormsen, Den fantastiske fortelling, Røde kro.

Sewell, Elizabeth (1952): *The Field of Nonsense*, London.

Sønsthagen, Kari & Eilstrup, Lena, red. (1992): *Dansk børnelitteraturhistorie*, København.

Stewart, Susan (1979): *Nonsense. Aspects of Intertextuality in Folklore and Literature*, Baltimore & London.

Tigges, Wim (1988): *An Anatomy of Literary Nonsense*, Amsterdam.